

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT
UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

RƏQSANƏ RAMİZ QIZI HƏSƏNOVA

**AZƏRBAYCANDA RƏNGKARLIQ VƏ QRAFİKA
ƏSƏRLƏRİNİN ELMİ BƏRPASI VƏ KONSERVASIYASI
PROBLEMLƏRİ**

İxtisas: 6203.01 – İncəsənətin nəzəriyyəsi, təhlili və tənqidi

**Sənətsünəşliq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2016

Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının “İncəsənət tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Oqtay Sadıqzadə

Xalq rəssamı, Əməkdar incəsənət xadimi

Elmi məsləhətçi:

Telman İsmayıl oğlu İbrahimov

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəsmi opponentlər:

Arif Möhübalı oğlu Əzizov

Əməkdar incəsənət xadimi, professor

Günay Nizami qızı Qafarova

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat:

AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

Müdafiə “_03_” __05__ 2016-cı il saat ____ - da Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin nəzdindəki FD 02.091 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1100, Bakı, Həsən bəy Zərdabi küçəsi 39A.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “____” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

FD 02.091 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:

F.R.Məmmədova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın təsviri sənət nümunələri olan rəngkarlıq və qrafika əsərləri yerli və dünya muzeylərinin ekspozisiyalarını bəzəyir. Bu nadir sənət incilərinin qorunması və təbliği muzeyşünaslıq elminin ən ümdə vəzifələrindən biridir. Azərbaycanda rəngkarlıq və qrafika əsərlərini qoruyan muzey fondlarının zənginliyi daha çox bərpa sahəsində ciddi işin aparılmasını tələb edir. Ölkəmizin müxtəlif muzeylərində qorunan əlyazmalar, əski çap kitabları, sənədlər, görkəmli mədəniyyət xadimlərinin şəxsi arxiv materialları, köhnə mətbuat nümunələri, qrafika və rəngkarlıq texnikasında işlənmiş müxtəlif sənət əsərləri bərpa və konservasiya edilir, nəşr, tədqiq və təbliğ olunur. Azərbaycan muzeylərində qorunan rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin elmi bərpa və konservasiyasının tədqiqi Azərbaycan bərpaçılıq sənətinin tarixində önəmli yer tutur. Bərpa əməliyyatlarında istifadə olunan bərpa üsulları, avadanlıq və kimyəvi maddələr əsərin zədələnmə dərəcəsinə görə dəqiq müəyyənləşdirilməli və yerində tətbiq edilməlidir.

Elm və texnika inkişaf etdikcə tədqiqat məsələlərinin həllində elmi metodlara əsaslanma daha çox nəzərə çarpır. İncəsənət əsərlərinin tədqiqi zamanı dəqiq elmlərə müraciət olunma zərurəti artır. Bərpa, konservasiya, qədim sənətkarlıq texnikalarının öyrənilməsi və incəsənət əsərlərinin texnoloji ekspertizası, müasir fiziki-kimyəvi tədqiqat metodlarının köməyi ilə yeni keyfiyyətlər kəsb edir. Tariximizi canlandıran və yaşadan nadir sənət əsərləri fiziki, kimyəvi və mexaniki təsirlərə məruz qalaraq müəyyən zaman ötdükcə yox olmaq təhlükəsi ilə rastlaşır. Bu səbəbdən, hər bir muzey işçisi – sənətşünas, mühafiz və bərpaçı-rəssamlar sadəcə olaraq bərpa üsullarının imkanları barədə məlumatlarla kifayətlənməməlidirlər. Muzey işçiləri bu üsulları hansı hallarda və hansı məqsədlərlə tətbiq edilməsini dəqiq bilməlidir. Bu metodlara yiyələnərək xüsusi təchiz olunmuş laboratoriyada aparılmış tədqiqatların nəticələrinə əsasən istifadə etmək zəruridir.

Hazırda Azərbaycanda Muzey sərvətlərinin və xatirə əşyalarının elmi bərpa mərkəzi (1957), AMEA Milli Azərbaycan Tarix Muzeyinin nəzdində fəaliyyət göstərən “Bərpa laboratoriyası” (1968), eləcə də M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun “Əlyazmaların gigiyena və bərpası laboratoriyası” (1974), R.Mustafayev adına Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin “Bərpa laboratoriyası” (2010) və Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsi nəzdində “Analitik təhlil və araşdırmalar” şöbəsinin “Bərpa laboratoriyası”nda (2013) rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin elmi bərpası və konservasiyası prosesi

həyata keçirilir.

Səbir, zəhmət və xüsusi qabiliyyət tələb edən bərpa sahəsi, eyni zamanda muzey fondlarında qorunan müxtəlif zədələrlə “xəstələnmiş” əsərlərin analiz, ekspertiza, dezinfeksiya və profilaktik tədbirlər sahəsini əhatə edir. Təəssüf ki, paytaxtda yerləşən 5 bərpa laboratoriyasında dünya bərpa kontekstində qəbul edilmiş bərpa üsulları tətbiq edilmir. Xüsusi avadanlıqlarla təchiz olunmuş bərpa laboratoriyalarının yoxluğu mütərəqqi texnologiyaların tətbiqini ləngidir.

Digər tərəfdən, bu laboratoriyalarda həyata keçirilən bərpa və konservasiya əməliyyatları elmi-nəzəri və təsviri sənət kontekstində bu günə qədər hələ də tam və ətraflı şəkildə tədqiq olunmamışdır. Əsərlərin elmi bərpası və qorunması məsələsi, bərpa və konservasiyada istifadə olunan avadanlıq və kimyəvi maddələrin, laboratoriyalarda aparılmış tədqiqatların nəticələri elmi səviyyədə araşdırılmamış və dünya təcrübəsində istifadə olunan bərpa üsullarının tətbiqi və təbliği problemi hələ də kifayət qədər təhlil edilməmişdir.

Bu boşluğun səbəbi Azərbaycanda XX əsrin 50-ci illərdən günümüzə qədər inkişaf edən bərpa sənətinin və bərpa edilən minlərcə əsərin elmi tədqiqi və təbliği problemlərinin araşdırılıb işlənməməsidir ki, bu da mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Beləliklə, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bərpa laboratoriyalarında olan rəngkarlıq və qrafika əsərlərinə tətbiq edilən bərpa və konservasiya əməliyyatları və analizlərin növləri, eyni zamanda dünya təcrübəsi ilə müqayisəli təhlili və bu problemin elmi-nəzəri kontekstdə araşdırılıb fundamental iş şəklində təqdim olunması aktual məsələ kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Problemin tədqiq olunma dərəcəsi. Zəngin mədəniyyətə sahib olan Azərbaycanın incəsənət əsərlərinin qorunması, tədqiqi və təbliği problemləri, o cümlədən bərpa sənətinin inkişafı, təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət əsərlərinin elmi bərpası və konservasiyası ilə bağlı bir sıra araşdırmalar mövcuddur.

Bərpa sahəsinin mövcudluğu, iş prinsipi və metodları, problemləri barədə yalnız mərkəzlərin elmi işçiləri, bərpaçı-rəssamlar və sənətsünaslar tərəfindən elmi və beynəlxalq konfransların toplularında və qəzetlərdə yayımlanan məqalələr vasitəsilə ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Bərpa sahəsinin vacibliyi, sənət əsərlərinin qorunmasında oynadığı mühüm rolu və inkişaf problemləri dərinlən tədqiq edilməmişdir.

Bu sırada bərpa elminə fragmentar yanaşma tərzindən irəli gələrək

dövrü mətbuatda nəşr olunmuş sənətsünaslıq yönü və informasiya xarakterli məqalələri qeyd etmək lazımdır. Bu məqalələrdə Azərbaycanda inkişaf etməkdə olan bərpa sənətinin problemləri və ilk bərpaçı-rəssam olan Fərhad Hacıyevin yaradıcılığı haqda məlumat verilir.

Respublikamızın bərpa tarixində ilk dəfə 1977-ci ildə “Bərpaçı-rəssamların ilk respublika sərgisi” başlığı altında sərgi və kataloq SSRİ Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi R.Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi tərəfindən Bakıda keçirilmişdi. Bu kataloqda Fərhad Hacıyev və 1971-ci ildə R.Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinin nəzdində qurulan “Mərkəzi Bərpa Emalatxanası”nın bərpaçı-rəssamları tərəfindən bərpa edilən rəngkarlıq, qrafika, tempera boyakarlığı, xalça və metal əsərlərinin bərpası haqqında dolğun məlumatlar və eyni zamanda əsərlərin bərpadan öncəki və sonrakı foto rəsmləri əks olunmuşdu¹. Bu kataloq Azərbaycan bərpa sənəti tarixinə həsr olunmuş ilk nəşr idi. Burada respublikamızda fəaliyyət göstərən ilk bərpaçı-rəssamların həyat və yaradıcılıqları, bərpa olunan əsərlərin bəziləri barədə məlumatlar və siyahı, eyni zamanda 1957-1977-ci illərdə bərpa edilən əsərlər və onların bərpa mərhələləri tamaşaçılara təqdim olunmuşdu.

R.Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində Azərbaycanın bərpa sənətinin tarixini və inkişaf yolunun 50-ci illiyinə həsr olunmuş sərgi 2007-ci ildə keçirildi. Bu sərgidə Əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Ziyadxan Əliyev tərəfindən hazırlanan Azərbaycanın bərpa sahəsinə həsr olunmuş “Xilas olunmuş gözəllik” adlı kitab tamaşaçılara təqdim olunmuşdu².

Ayrı-ayrı sənətsünas alimlərin, o cümlədən M.Nəcəfov, T.Əfəndiyev, L.Axundzadə, Z.Əliyev və başqalarının araşdırmaları, eyni zamanda G.Hacıyeva, K.Kazımzadə, B.Babayev, F.Ağayeva, Z.Rüfətəvli, İ.Babayev, N.Bənnayeva, F.Zəkiyev, F.Zərbəliyev və s. müəlliflərin qəzet və jurnal məqalələri, bərpaçıların bərpa etdikləri əsərləri işıqlandıran bir neçə kataloq və albomlar istisna olmaqla³, rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin elmi

¹Первая Республиканская выставка художников-реставраторов. Министерство культуры Азербайджанской ССР. Азербайджанский государственный музей искусств им. Р.Мустафаева Каталог. Баку: Коммунист, 1977, 76 с.

² Əliyev Z. Xilas olunmuş gözəllik. Bakı: E.L., 2007, 63 s.

³ Ağayeva F. Qrafika əsərləri bərpa edilir // “İncəsənət” qəz., Bakı, 1991, 18 dekabr; Babayev B. Hacı Zeynalabdinin yeganə portretini həyata qaytardı // “Azadlıq” qəz., Bakı, 1999, 28 avqust; Hacıyeva G. Qrafik əsərlərin bərpası // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı, 1984, 28 sentyabr; Hacıyeva G. Sevimli sənətim mənim //

bərpa və konservasiyasına həsr olunmuş fundamental elmi-tədqiqat əsərləri yoxdur.

Digər tərəfdən, hazırda Azərbaycan Dövlət Rəsamlıq Akademiyasında təsviri sənət əsərlərinin ekspertizasının problemləri tədris kursu kimi sənətsünaslar, ekspertlər və bərpaçılara tədris olunur. ADRA-nın “İncəsənət tarixi” kafedrasının professoru Telman İbrahimov tərəfindən sənətsünaslıq fakültəsinin bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün hazırladığı “İncəsənət əsərlərinin ekspertizası”, “Əntiq əşyalarının müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi”, “Təsviri incəsənət əsərlərinin ekspertizası”, “Azərbaycan incəsənət abidələrinin ekspertizası”, “Əntiq bədii əşyaların müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi” fənn proqramları üzrə tədris aparılır.

Azərbaycanda bərpaçılıq sənətinin inkişafı ilə əlaqədar Azərbaycan Dövlət Rəsamlıq Akademiyasının bakalavr və magistr pilləsində təhsil alan tələbələrin kurs işi və magistr dissertasiyaları da müəyyən maraq doğurur. Y.Həsənova “Bərpaçı-rəssam Hacıyeva Gülşən Fərhad qızının yaradıcılığı” və N.Bənnayevanın “Azərbaycanda bərpa elminin yaranması və inkişafı” adlı kurs işi, S. Qəhrəmanovanın “Azərbaycan bərpaçılıq sənəti” və F.Abdulzadənin “Azərbaycanda bərpaçılıq sənətinin təşəkkülü və inkişafı” magistr dissertasiyalarında Azərbaycanda bərpaçılıq sənətinin tarixinə və bərpaçı-rəssamların sənət fəaliyyətlərinə öləri toxunulmuş, bir neçə rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin bərpası müəyyən qədər təhlil edilmişdi⁴.

“ИКС” qəz., Bakı, 2005, iyul. № 02 (062); Kazımdadə K. Vida sözü // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı, 1987, 25 dekabr; Rüşətoğlu Z. Fərhad Hacıni necə “xilas elədi”? və ya bir portretin tarixindən // “Kommunist” qəz., Bakı, 1990, 10 avqust; Агаева Ф. Художники-реставраторы из «Бейлар – Мечети» // Газ. «Молодежь Азербайджана», Баку, 1992, №13; Ахунд-заде Л. Спасти красоту // Газ. «Баку», Баку, 1991, 05 апреля, № 66; Баннаева Н. Юбилей Азербайджанского реставратора под угрозой срыва // Газ. «Неделя», Баку, 1999, 27 август; Гаджиева Г. Повреждения бумаги и их реставрация. Сборник. Национальный музей истории Азербайджана. Баку: Зия, 2006, 457 с.; Гаджиева Г. Лечение «больных» гравюр. Баку: «Памятники Азербайджана», 1989; Закиев Ф. Уникальная профессия // Газ. «Бакинский рабочий», Баку, 2000, 29 ноября; Зарбалиев Ф. Возвращение к жизни // Газ. «Бакинский рабочий», Баку, 1978, 4 февраля; Эфендиев Т. Хранители прекрасного // Жур. «Азербайджан», Баку, 1985.

⁴ Abdulzadə F. Azərbaycan bərpaçılıq sənətinin təşəkkülü və inkişafı. Magistr Dissertasiyası. Bakı, 2014, 80 s.; Həsənova Y. Bərpaçı-rəssam Gülşən Hacıyeva Fərhad qızının yaradıcılığı. Bakalavr kurs işi. Bakı, 2009, 30 s.; Qəhrəmanova S.

Yuxarıda qeyd edilən hər iki istiqamətdə aparılan araşdırmalar bərpa, konservasiya və incəsənət əsərlərinin texnoloji ekspertizası, müasir fiziki-kimyəvi tədqiqat metodlarının tətbiqinin öyrənilməsini tam əhatə etmədiyi üçün, rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin bütün istiqamətlərinin mərhələlərlə öyrənilməsi, tədqiq və təhlil edilməsi öz aktuallığını aydın şəkildə göstərir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədini Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bərpa laboratoriyalarında rəngkarlıq və qrafika əsərlərinə tətbiq olunan bərpa və konservasiya üsullarının öyrənilməsi və dünya təcrübəsi ilə müqayisəli təhlili problemi təşkil edir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həlli müəyyən edilmişdi:

- Azərbaycan bərpa sənəti tarixində bərpa edilmiş rəngkarlıq və qrafika əsərlərini araşdırmaq;
- Azərbaycanda rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin bərpa və konservasiyası ilə məşğul olan bərpa laboratoriyalarını müəyyənləşdirmək;
- rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin muzey ekspozisiyasında və fondlarda məruz qaldıqları zədələrin növlərini araşdırmaq;
- bərpa laboratoriyalarında rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin bərpa və konservasiyasında istifadə olunan kimyəvi maddələri və avadanlıqları öyrənmək;
- əsərlərin bərpa və konservasiyasında tətbiq olunan bərpa üsullarını müəyyənləşdirmək və dünya təcrübəsi ilə müqayisəli təhlilini aparmaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan da fəaliyyət göstərən bərpa laboratoriyalarında müxtəlif zədələrə məruz qalmış və bərpa edilmiş rəngkarlıq və qrafika əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin bərpa prinsipləri, üsullar, materiallar və avadanlıqların tətbiqi təşkil edir.

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Tədqiqatın metodoloji əsasını bərpa sənətinin elmi-nəzəri müddəaları, dünya və Azərbaycan tədqiqatçılarının bərpa sənəti haqqında fikirləri və mülahizələri təşkil edir. Tədqiqat işi yerinə yetirilərkən müasir bərpa sənəti ilə bağlı elmi-nəzəri ədəbiyyat öyrənilmiş, arxiv sənədləri axtarılaraq təhlil olunmuş, Azərbaycan bərpa sənəti tarixində bərpa olunmuş əsərləri nümayiş etdirilən sərgilərin

kataloqlarından, R.Mustafayev adına Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi, Milli Azərbaycan Tarix Muzeyi, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun “Əlyazmaların gigiyena və bərpası laboratoriyası” və Muzey sərvətlərinin və xatirə əşyalarının elmi bərpa mərkəzinin arxivlərindən istifadə edilmiş, rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin bərpası ilə bağlı mövcud əsərlərdən materiallar ümumiləşdirilərək şərh olunmuşdu.

Problemin tədqiqində tarixilik prinsipi və xronoloji ardıcılıq gözlənilmiş, əsasən tarixi-müqayisəli metoddan istifadə olunmuşdu. Tədqiqatın metodoloji əsasını əsərlərin dünya standartları ilə müqayisəli bərpa və konservasiya metodlarının təhlili təşkil edir. Bu proses zamanı ayrı-ayrı əsərlərin zədələrinin növləri, bərpa prinsipləri və müqayisəli aspektləri üzə çıxarılır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən təhlillər Azərbaycanda bərpa sənəti təcrübəsində tipoloji və təkamül əsasında formalaşmış müxtəlif bərpa prinsiplərinin daha da qabarıq şəkildə üzə çıxarılmasına imkan verir. Bu prosesdə konkret olaraq analiz və sintez metodlarından istifadəyə üstünlük verilmişdi. Hər iki metodun tətbiqi Azərbaycan bərpa sənəti tarixində və günümüzdə bərpa olunan rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin, eləcə də dünya təcrübəsində oxşar zədələrə malik olan əsərlərin bərpasının müqayisəli təhlillərinin aparılmasına imkan verir. Tərəfimizdən seçilən müqayisəli təhlil metodu Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bərpa laboratoriyalarında tətbiq edilən bərpa və konservasiya üsullarına yeni çərçivə və xüsusiyyətlərin üzə çıxarılması baxımından əhəmiyyətli sayılır. Xronoloji prinsipə riayət edilməsi bərpa sənətinin spesifikasiyasında baş verən dəyişikliklərin izlənməsi aspektindən əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın sərhədləri. Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün tədqiqatda xronoloji ardıcılıqla Azərbaycanda bərpa sənətinin ilkin yaranma dövründən başlayaraq müasir günümüzdə kimi olan bir dövr əhatə edilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi məhz problemin qoyuluşu ilə müəyyən olunur və aşağıdakı müddələrdə öz əksini tapır:

- tədqiqatda Azərbaycan bərpa sənəti kontekstində Azərbaycanda rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin elmi bərpa və konservasiya işi ilə məşğul olan bərpa laboratoriyalarının tarixi və fəaliyyəti araşdırılmışdır;
- rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin elmi bərpası və qorunması məsələsi, bərpa və konservasiyada istifadə olunan avadanlıq və kimyəvi maddələr, laboratoriyalarda aparılmış tədqiqatların nəticələri elmi səviyyədə tədqiq olunmuşdur;
- dünya təcrübəsində istifadə olunan bərpa üsullarının tətbiqi və

təbliğinin mənimsənilməsi problemi təhlil edilmişdir;

- rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin bərpası, konservasiyası və qorunması ardıcıl tədqiq olunaraq sistemləşdirilmiş, bərpa mərhələləri müəyyən olunmuş, ümumiləşmələr və nəticələr çıxarılmışdır;

- rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin bərpa və konservasiyası ilə bağlı Ali təhsil ocaqlarında təhsil alan tələbələrin Azərbaycan dilində ədəbiyyat və qaynaq boşluğunun doldurulmasına cəhd edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat Azərbaycan incəsənət tarixini genişləndirərək bərpa sənətinin əhəmiyyətini və bərpa laboratoriyaları haqqında əhatəli mənbədir.

Tədqiqatdan rəssamlıq təmayüllü ali və orta ixtisas müəssisələrində “Təsviri sənət əsərləri materiallarının texnologiyası və bərpası” və “İncəsənət əsərlərinin bərpası” kurslarının tədrisində yardımçı material kimi istifadə edilə bilər. Dissertasiya rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin elmi bərpası ilə məşğul olan mütəxəssislər və geniş oxucu kütləsi üçün dəyərli sorğu vəsaiti ola bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının “İncəsənət tarixi” kafedrasının iclasında müzakirə edilmiş, mövzu üzrə axtarışları əks etdirən məruzələr müxtəlif səpkili elmi konfranslarda dinlənilmişdir. Tədqiqat işinin əsas məzmunu, elmi müddəa və nəticələri 8, o cümlədən, xaricdə çap edilmiş 6 məqalədə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu.

Dissertasiya giriş, iki fəsil, dörd yarım fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN QISA MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun müasir sənətşünaslıq elmi üçün aktuallığı, tədqiqatın obyekt, predmeti və problemləri, məqsəd və vəzifələri, tədqiq tarixi və işlənmə dərəcəsi, elmi yeniliyi və nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti, metodoloji əsasları, aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın **“Azərbaycanda rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpası və konservasiyası problemləri”** adlı I fəslin ilk yarım fəslində **“Azərbaycanda rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpası və konservasiya sənətinin təşəkkülü”** məsələsi araşdırılır.

Maddi və mənəvi mədəniyyətimizin təmsilçiləri hesab olunan muzey sərvətləri fiziki, kimyəvi, bioloji və mexaniki təsirlərə məruz qalaraq tədricən məhv olurlar. Bu, demək olar ki, qarşısı alınmaz bir prosesdir. Bərpaçı-rəssamların illərin təcrübəsi ilə əldə etdikləri bilik və bacarıqları belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, öz daxili həyatları ilə yaşayan üzvi və qeyri-üzvi əsərlərin yaşlanmasının qarşısı alınmasa belə, ən azından bu sürətli proses zəiflədilə bilər. Müxtəlif mikroorqanizmlərin təsirinə məruz qalan tarixi əsərlərə ilkin və düzgün müdaxilə əsərin daha uzun müddət ekspozisiyada və ya muzeylərin fondlarında qorunmasına və sərgilənməsinə xidmət edə bilər⁵.

Azərbaycan Respublikasında bərpa sənətinin yarım əsri aşan bir tarixi var. Ölkəmizdə sənət əsərlərinin elmi-bərpası məfhumu 1950-ci illərdə formalaşmağa başlandı. Ölkəmizin muzeylərində toplanan bədii irsin qorunub gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynaya biləcək bərpaçılıq sənətinə yiyələnmə təşəbbüsü ilə ilk olaraq ötən əsrin ortalarında artıq həmkarları arasında istedadlı rəngkar kimi tanınan Fərhad Hacıyev (1929-1987) çıxış etmişdir. Rüstəm Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində fəaliyyət göstərirdiyi zamanda o, 100-dən artıq yağlı boya tablolarının bərpa və konservasiyasını həyata keçirdi. O, XVII əsrin Holland rəssamlarının əsərlərini, XVIII-XX əsr Azərbaycanın məşhur rəssamlarından B.Kəngərli, Ə.Əzimzadə, M.M.Nəvvab, M.Abbasov, C. Mircavadov və T.Cavadov qardaşları, T.Nərimanbəyov, T.Salahov, M.Abdullayev və s. tablolarını, rus rəssamlarından A.Tropinin, K.Korovin, İ.Ayvazovski, V.Borovikoski, V.Kandinskiy, M.Şaqal, V.Vereşaqin, İ.Maşkov və s. rəngkarlıq işlərini, xarici rəssamlardan A. de Şarto, J.Düpre, Y.Stik və s. əsərlərini ustalıqla bərpa etmişdir.⁶

1971-ci ildə Rüstəm Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinin nəzdində “Mərkəzi bərpa emalatxanası” qurulur. 1981-ci ildə Nazirlər Kabinetinin sərəncamı və Mədəniyyət Nazirliyinin əmri ilə R.Mustafayev adına muzeyin nəzdində olan “Mərkəzi bərpa emalatxanası”nın əsasında müstəqil bir təşkilat “Muzey sərvətləri və xatirə əşyalarının elmi bərpa mərkəzi” yarandı. Bu mərkəz öz fəaliyyətinə elə “Bəylər” məscidində davam etdirdi. Elmi Bərpa Mərkəzi Bakının mərkəzi muzeylərindən L.Kərimov adına Azərbaycan xalçası və xalq təbiiqi sənəti

⁵ Успенская С.В., Кобякова В.И., Славосhevская Л.В. Биологический контроль в музее. С-Пб., 2007, с.3.

⁶ Гаджиева Г. Жизнь после жизни // Газ. «Вышка», Баку, 1992, 29 августа.

Dövlət muzeyi, R.Mustafayev adına Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi, Azərbaycan musiqi mədəniyyəti Dövlət muzeyi, C.Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət teatr muzeyi və s. sənət və maddi-mədəniyyət saxlanclarında yüzrlərlə bədii-estetik dəyərli eksponatları bərpa və konservasiya edib.⁷

Fərhad Hacıyev 1987-ci ilə qədər 1000-dən artıq rəngkarlıq əsərlərinə bərpa və konservasiya əməliyyatlarını tətbiq etmişdir. Onun bərpa etdiyi rəngkarlıq əsərləri arasında Holland rəssamı Omeqanq Baltazarın “Qoyunlar otlaqda”, Holland məktəbi XVI-XVII əsrin naməlum rəssamının “Monastır apteki”, V.Rayevin “Çərkəzin duası”, V.Vereşşaqinin “Livadiya”, F.Rizniçenkonun “Kırım sahilı”, A.Kolosovun “Savrasovun portreti”, V.Tropininin “Səyyah” azərbaycanlı rəssamların XX əsrin 20-30-cu illərində yaratdıqları əsərlərindən A.Qazıyevin “İki dəmirçi zindan yanında”, Ə.Rzaquluyevin “Boxçalı qadın”, Q.Xalıqovun “Qadınlar şöbəsi”, “Ordenli çobanın portreti” və “Firdovsinin dəfni”, Ə. Hüseynzadənin “Bibi-Heybət məscidi” və “Şeyxülislamın portreti”, B.Kəngərlinin “Mənzərə” və “Naxçıvanda məscid”, S.Salamzadənin “Pambıqyığan M. Kərimovanın portreti”, “Əyirici fabrikdə” və “Mənzərə” əsərlərini göstərmək olar.⁸

1977-ci ildə respublikada ilk dəfə olaraq “Bərpaçı-rəssamların ilk respublika sərgisi” açıldı. Bərpaçı-rəssamlara təşkil olunan birinci sərgidə 223 sənət əsərini həyata qaytardıqları barədə hesabat verən sənətkarlar bu boşluğu qismən doldurduqlarını əyani olaraq sübut etdilər. Bu əsərlərin 170-ə qədərini isə təkcə Fərhad Hacıyev bərpa etmişdi.⁹

Bərpa və konservasiya əməliyyatları icra olunan yüzlərcə rəngkarlıq əsərlərinin bərpa pasportları R.Mustafayev adına Azərbaycan Milli İncəsənət muzeyinin arxivində saxlanılır. Bərpa Mərkəzinin yarandığı gündən bu günə qədər bərpa olunan əsərlərin bərpa pasportları doldurulmuş və bərpa əməliyyatlarının ortaq cəhətləri aşkarlanmışdır. Üzərində tədqiqat aparılan əsərlər aşağıdakılardır: T.Sadiqzadə “Yapon həyəti” (inv. №1760) naməlum rəssam “Dəniz mənzərəsi” (inv. no:2110), S.Salamzadə “P.Qurbanın

⁷ Закиев Ф. Уникальная профессия // Газ. «Бакинский рабочий», Баку, 2000, 29 ноября.

⁸ Баннаева Н. Возникновения и развитие реставрационной науки в Азербайджане. Бакалавр. Курсовая работа, Баку, 2002, 90 с.

⁹ Первая Республиканская выставка художников-реставраторов. Министерство культуры Азербайджанской ССР. Азербайджанский государственный музей искусств им. Р.Мустафаева Каталог. Баку: Коммунист, 1977, 76 с.

portreti” (inv. №1022), M.İ.Samsonov “Qaban ovçuluğu” (inv. no:481/3304), L.Feyzullayev “Qatır Məmməd” (inv. №522/4568), İ.Juk “Balıqçılar” (inv. №003), naməlum rəssam “Fars şahı Firudunun portreti” (inv. №441/2489) və s. əsərləri nümunə göstərə bilərik.

1974-1976-cı illərdə bərpəçi-rəssam Fərhad Hacıyev, Ələsgər Əliyev, Gülşən Hacıyeva və Əsgər Əsgərov tərəfindən “Ateizm” muzeyindəki 49 ikona və dini lövhələrin bərpa və konservasiyası həyata keçirilmişdi. Üzərində tədqiqat aparılan əsərlər aşağıdakılardır: naməlum rəssam “Hz. İsa və müqəddəslər” (inv. №48), naməlum rəssam “Məxfi gecə” (inv. №34), naməlum rəssam “Müqəddəs ana” (inv. №23).

Fəsilə F.Hacıyev və Mərkəzin rəngkarlıq üzrə bərpəçi-rəssamlarının birlikdə iştirak etdiyi R.Mustafayev adına Azərbaycan Milli İncəsənət muzeyinin “Təsviri sənət” fondunda yer alan, 238/2108 inventar nömrəsi altında qeydə alınmış “Madonna və uşaq” tablosunun bərpa pasportu incəlanmışdır. Pasportda əsər ilə bağlı vizual və laboratoriya analizləri, bərpa əməliyyatlarının məzmunu və ardıcılığı, mərhələləri nəzərdən keçirilmişdir.

Rəngkarlıq əsərlərinin Azərbaycanda elmi bərpa və konservasiyası tarixinə nəzər salsaq, sovet dövründə bərpa edilən əsərlərin böyük əksəriyyətinə ikinci həyat verilməsi istiqamətində əvəzolunmaz xidmətlər göstərilmişdi. Xüsusilə, keçmiş sovet dövründə Moskva və Sankt-Peterburq bərpa məktəbləri ilə çox sıx təmasda olan bərpaçılarımız, əsərlərə tətbiq edilən bərpa və konservasiya əməliyyatlarının metodlarını ortaq prinsiplərlə əsaslanmasına çalışırdılar. Əsərlərin bərpa və konservasiyası prosesində laboratoriya şəraitinin və avadanlıqların lazımi səviyyədə olmamağı ilə əlaqədar iş prosesinin ləngiməsinə baxmayaraq, əsərlərin bərpa prinsiplərinə əsaslanan bərpası və bu əməliyyatların bərpa pasportuna doldurularaq elmi araşdırılması böyük uğurlardan biri hesab edilə bilər.

1987-2001-ci illərdə “Muzey sərəvtləri və xatirə əşyalarının elmi bərpa mərkəzi”nin müdiri vəzifəsində G.Hacıyeva çalışmışdır. Uzun illər şəraitəzsiz vəziyyətdə çalışan mərkəz bütün respublika muzeylərinin əsərlərini bərpa edir və profilaktik tədbirlərin keçirilməsində seminar və konfranslar verirdi. Gülşən Hacıyeva işlədiyi uzun müddətdə 1000-lərlə qrafika, boyakarlıq və dekorativ-tətbiqi sənət əsərlərini bərpa və konservasiya edib. Bunlardan qədim əlyazma kitabələr, Azərbaycanın görkəmli rəssamlardan Mirzə Qədim İrəvani, Mir Mövsüm Nəvvab, Əzim Əzimzadə, Maral Rəhmanzadə, Mənzər Ağayeva, Elmira Şaxtaxtinskaya, Ələkbər Rzaquliyevin əsərlərini, Qərbi Avropa sənətkarları Jak Kallo, Matye, Dreve,

Pikar Bernar və başqalarının (İtaliya, Fransa, İspaniya və s.) qravüralarını da qeyd etmək olar ¹⁰.

I Fəslin “Azərbaycanda rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpası və konservasiya sənətinin müasir vəziyyəti” adlı **ikinci yarımfəslində** qeyd olunur ki, müasir dövrdə rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpası və konservasiyası bərpa mərkəzində və iki muzeyin bərpa laboratoriyasında həyata keçirilir.

Hazırda R.Mustafayev adına Azərbaycan Milli İncəsənət muzeyində fəaliyyət göstərən “Bərpa laboratoriyası”nda rəngkarlıq, qrafika, metal, şüşə, dəri, keramika və s. sənət əsərləri böyük ustalıqla bərpa və konservasiya edilməkdədir. Çox qısa bir zaman ərzində fəaliyyət göstərən laboratoriyada bu günə qədər 400-dən çox əsər bərpa edilmişdi.

Muzey sərvətləri və xatirə əşyalarının elmi bərpa mərkəzi tərəfindən monumental rəngkarlığın bir sıra parlaq nümunələri bərpa edilmişdir. Belə ki, 1985-ci ildə “Kukla Teatrı” baş vermiş yanğın nəticəsində zərər görmüşdür. Teatrın zərər görmüş divar rəsmlərinin bərpasında Mərkəzin bir neçə bərpaçı-rəssamı aktiv iştirak etmişdi. Bu sırada bərpaçılardan Gülşən Hacıyeva, Natiq Səfərov, İbrahim Hacıyev, Əjdər Qafarov, Rasim Mayılov, Yeganə Azadova və s. bərpaçı-rəssamları misal göstərmək olar. Əsərin rəng qammasına və rəssamın üslubuna xələl gətirmədən, bərpa prinsiplərinə uyğun formada əsər bərpa və konservasiya edildi. Kukla teatrının divar rəsmləri fiziki faktorların təsirindən boya qatında əmələ gələn səpilmələr səbəbindən binada 1991 və 1995-ci illərdə Mərkəz tərəfindən təkrarən bərpa və konservasiya əməliyyatları icra edilmişdi ¹¹.

Monumental boyakarlıq əsərlərinin bərpası ilə əlaqədar həmçinin, 1986-cı ildə “Moskva” mehmanxanasının 270 m² ərazini əhatə edən divar rəsmlərini, eləcə də, 1988-ci ildə Milli Məclisin foyesində müəllif T.Nərimanbəyova aid 120 m² ölçüdə olan divar rəsmlərinin bərpasını misal göstərmək olar.

Monumental boyakarlıq əsərlərindən hesab olunan mozaik pannoların bərpa və konservasiyası sahəsində də Mərkəz böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Buna misal olaraq, 2000-ci ildə bərpa olunmuş “Neftçilər” metro stansiyasının təxminən 300 m² sahəsində 6 pannonun bərpasını

¹⁰ Hacıyeva G. Sevimli sənətim mənim // “ИКC” qəz., Bakı, 2005, iyul. № 02 (062).

¹¹ Гаджиева Г. Жизнь после жизни // Газ. «Вышка», Баку, 1992, 29 августа.

göstərmək olar. Bu lahiyəyə ali dərəcəli bərpəçi-rəssam G.Hacıyeva rəhbərlik edirdi. Mozaikaların üzərinə hopan qalın çirk qatının təmizlənməsi və konservasiyası uğurla həyata keçirilmişdi. Həmçinin, həmin ildə “Xalqlar dostluğu” metro stansiyasının təxminən 270 m² sahəsində mərmər üzərində 14 böyük pannoda divar rəsmləri bərpa və konservasiya edilmişdi.

Dissertasiyada “Azərbərpa” Elmi-tədqiqat layihə institutu tərəfindən Şəki şəhərinin “Otaq əşiyi məhəlləsi” və “Qədirbəyova” küçəsində yerləşən, 1968-ci ildən etibarən “Yuxarıbaş Qoruq Ərazisi” adlandırılan yerin sərhədləri içərisində qorunan (inv. № 313) Şəkixanovlar evinin tam bərpası, həmçinin XVIII əsrdə Şəki xanlarının yaşayış məişət tərzini əks etdirən ekspozisiyanın təşkili işləri haqqında geniş məlumat verilmişdir. Ərazisi 700 m² olan abidənin bərpa, rekonstruksiya və konservasiya əməliyyatları yerli bərpəçi-rəssamların iştirakı ilə həyata keçirildi. İkinci mərtəbənin qonaq otağının divar rəsmləri ali dərəcəli bərpəçi-rəssam, Azərbaycanın əməkdar rəssamı Natiq Səfərov və yetişdirdiyi bərpəçi-rəssamlar tərəfindən bərpa edildi. Lahiyəyə uyğun olaraq ciddi qəza vəziyyətində olan abidənin bünövrəsində, mərtəbə arası örtüklərində, divarlarında möhkəmlətmə işləri aparıldı. Kırəmit dam örtüyü, şəbəkəli pəncərələr, taxta kronşteynlər, bəzəkli pərvaz altı taxtalar, qapı-pəncərələr, döşəmələr, divar rəsmləri və s. bərpa olunaraq ilkin tarixi görkəminə qaytarıldı. Divar rəsmlərinin bərpasına 25 may 2013 tarixində başlandı. Bərpəçi-rəssam Natiq Səfərovun başçılıq etdiyi bərpa işləri bərpəçi-rəssam Səkinə Manafova, Müzəffər Manafov və Həsən Musayev tərəfindən icra olundu. Fəsilə Şəkixanovlar evinin divar rəsmlərinin analiz və araşdırma proseslərindən, divar rəsmlərində aparılan təmizlik işlərinin mexaniki və kimyəvi üsulla edilməsi haqda ətraflı məlumat verilir.

R.Mustafayev adına Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin nəzdində 2010-cu ildə qurulan “Bərpa laboratoriyası”nda bərpa edilən əsərlərin çoxunu rəngkarlıq əsərləri təşkil edir. Bərpa edilən əsərlər sırasına zədələnmə dərəcələrinə görə bir-birindən fərqli bir neçə əsəri nəzərə çatdırmaq yerinə düşər.

Bərpa və konservasiya əməliyyatları icra olunan ən məsuliyyətli və çətin əsərlərdən biri də Frits Avqust Fon Kaulbaxdın XIX əsrə aid “İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın portreti” adlı yağlı boya tablosu idi (inv. № 234/2654). Bu əsərin simasında laboratoriyada yüzlərcə rəngkarlıq əsəri bərpa edilərək bərpa pasportu doldurulmuşdu. Bu əsərlər sırasında V.L.Borovikovskinin “A.A. Beklešovun portreti. 1801-1802” (R-53/1213 Ç-67), İ.A.Tilenin “Şəlalə” (R-809), T.Tağıyev “Səhər yeməyi” (R-6151), D.Buv-

renin “Oğlan portreti” (R-243/2664) və s. əsərlərini nümunə göstərə bilərik.

Hazırda respublikamızda rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpası və konservasiyası işləri eyni zamanda Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Bərpa laboratoriyasında” ali dərəcəli bərpaçı-rəssam Fərhad Hacıyevin oğlu ali dərəcəli bərpaçı-rəssam İbrahim Hacıyev tərəfindən tətbiq olunur. O, muzeyin ekspozisiyasında rəngkarlıq əsərlərinin çoxu üzərində bərpa və konservasiya əməliyyatlarını icra etmişdir. Belə əsərlərdən rəssam Məhəmməd Həsən Avşar (1255 hicri – 1839/40) tərəfindən çəkilən “Şah Məhəmməd Qacar” (inv. № İ.F 183), Əli Ağatofiqin “Əli bəy Hüseynzadə” (inv. №579) və naməlum rəssamın “Şəhzadə Bəhmən Mirzə portreti” (inv. № 181) tablolarını nümunə göstərmək olar.

Bu gün rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpa və konservasiyası üç mərkəzdə həyata keçirilir. Rəngkarlıq əsərləri qorunduğu fond və ekspozisiyalarda temperatur, işıq, zərərli qazlar və mikroorqanizmlər kimi bir çox mənfi təsir göstərən amillərə məruz qalırlar. Bu zədələrin aradan qaldırılması üçün sənət əsərlərinə mütəmadi olaraq bərpa laboratoriyalarında bərpa və konservasiya əməliyyatları icra olunur. Rəngkarlıq əsərlərinin bərpa və konservasiyasında ən önəmli məqam bərpaçı tərəfindən istifadə olunan material və kimyəvi maddələrin dönmə qabiliyyətinə malik olması, bərpaya ehtiyac duyulan yerə kifayət qədər müdaxilənin edilməməsi, əsərin orijinallığının pozulmaması və bütün bərpa əməliyyatlarının bərpa inventar pasportuna qeyd edilməsidir. Bərpa və konservasiya əməliyyatları tətbiq edilmədən öncə əsərlər üzərində analizlərin aparılması mütləqdir. Yerinə yetirilən analizlər bizə əsərin orijinal olub-olmadığını, nə vaxtsa əsər üzərində başqa bərpa əməliyyatlarının icra olunub-olunmadığını, əsərin dövrünü, istifadə olunan materialın növü və ən əsası tabloya dəyən zədələri araşdırıb haqqında geniş məlumatı verir.

Əsərin materialına, dövrünə və zədələrinin növünə görə dəyişən və tətbiq edilən bərpa və konservasiya üsullarının müəyyənləşdirilməsi analiz nəticələrindən asılıdır. Bu analiz növləri eyni zamanda əsərin orijinal olub-olmadığını müəyyənləşdirməyə kömək edir. Əsərə hər hansı bir bərpa və konservasiya üsulunun tətbiqi prosesində, bərpaçı-rəssam əldə edilən nəticələrə görə müdaxilə sərhədlərini müəyyənləşdirir. Təəssüflə qeyd etmək yerinə düşərdi ki, hazırda əsərlərə tətbiq edilən elmi bərpa və konservasiya prosesləri, dünya standartları ilə müəyyənləşdirilmiş analiz üsullarının nəticələrinə görə edilmir. Bu çox zaman bərpa laboratoriyalarında avadanlıqların yoxluğu ilə bağlıdır. Analizlərin nəticələrinə əsaslanmayan bərpa müdaxilələri elmi bərpa və konservasiya üsullarından çox uzaqdır. Bu

gün ölkəmizin bir çox muzeylərində rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpa və konservasiya laboratoriyalarında mikroskopik və ultrabənövşəyi şüa analizlərinin tətbiqi üstünlük təşkil edir.

Azərbaycanda rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpa və konservasiyasının müasir vəziyyəti haqqında gəlinən nəticəyə əsasən qeyd edilməlidir ki, paytaxtda bu sahə üzrə fəaliyyət göstərən üç bərpa laboratoriyasından birini çıxmaq şərti ilə, ikisi sadəcə muzeyin nəzdində fəaliyyət göstərərək, tabe olduqları muzeyin rəngkarlıq əsərlərini bərpa edirlər. Muzey sərvətləri və xatirə əşyalarının elmi bərpa mərkəzi hem paytaxt, həm də rayon-diyarşünaslıq muzeylərinin əsərlərinin elmi bərpa və konservasiyasında tək olduğu üçün yetərsiz qalır. Paytaxtdan kənarda rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpası və konservasiyasının tətbiqi üçün rayon-diyarşünaslıq muzeylərində bərpa laboratoriyalarının açılmasına təşəbbüsün olmaması, bu sahəyə böyük boşluq gətirir. Bununla yanaşı əsərlərin elmi bərpa və konservasiyasında yuxarıda sadaladığımız analiz üsullarının və avadanlıqların bir çoxunun tətbiqi hələ də ləngiməkdədir. Bu sahə üzrə təhsil alan mütəxəssislərin muzeylərdə ixtisasları üzrə ştatların açılmaması və sahəyə olan laqeyd münasibət hələ də davam edir. Muzey sərvətlərinin çox həssas və dəyərli incilərindən sayılan rəngkarlıq əsərlərinin ətraf mühitin təsirindən zədələnmələrə nə qədər tez məruz qala biləcəyini və qorunmağa möhtac olduğunu yuxarıda verdiyimiz nümunələrdə görmək olar.

Dissertasiyanın **“Azərbaycanda qrafika əsərlərinin elmi bərpası və konservasiyası problemləri”** adlı II fəslin **birinci yarımfəslində** “Azərbaycanda qrafika əsərlərinin elmi bərpası və konservasiya sənətinin təşəkkülü” haqda məlumat verilir.

Respublikamızın muzeylərində kağız üzərində işlənən qrafika əsərlərinin böyük kolleksiyası toplanılmışdır. Muzey işçiləri, fond mühafizələri və bərpaçı-rəssamlar nəinki belə əsərlərin saxlanması, hətta kağızın xüsusiyyəti, texnologiyası barədə də kifayət qədər elmi biliyə malik olmalıdırlar.

Kağız materialının uzunömürlüyü kimyəvi tərkibindən asılıdır. Kağızın asanlıqla zədələnmə faktorlarından biri işığın təsiri ilə bağlıdır ki, bu da fiziki zədə növünə daxildir. Ultrabənövşəyi işığın təsiri, zəif işıqlanma, lüminessensiya təsiri belə faktorlardandır. Əsərlərin başqa sərgi və ekspozisiyalara daşınması və ya bərpa laboratoriyalarında bərpa prosesində belə zərərli işıqlardan qorunması vacibdir. Bu səbəbdən də qrafika əsərlərini birbaşa günəşin şüalarının təsiri ilə təmasda qoymamaq lazımdır. Fondlarda

isə əsər xüsusi qovluqlarda, qutuda və az işıqlandırılmış otaqlarda qorunmalıdır.

1971-1981-ci illərdə “Mərkəzi bərpa emalatxanası”nda xüsusilə XVII – XIX əsrlərin fransız və italyan qravüralarının bərpası həyata keçirilirdi. Bu əsərlərin bərpaya ehtiyac duymasının başlıca səbəbi, fondda və ya ekspozisiyada əsərlərin lazım olan qaydada qorunmamasıdır. Emalatxanada rəssam E.Jerafin “Müqəddəs ailə”, B.Şarlin “Günahsızlıq”, P.Bernarin “Mediçi Məryəminin həyatı”, D.Nikolun “Ana nifrəti” kimi dünya klassikasının ən parlaq nümunələrinə bərpa və konservasiya əməliyyatları icra olunub.

1977-ci ildə respublikada ilk dəfə olaraq “Bərpaçı-rəssamların ilk respublika sərgisi”ndə Gülşən Hacıyevanın bərpa etdiyi onlarla qədim ikonalar (rəngkarlıq nümunələri) və kağız əsaslı əsərlər sərgiləndi. Buradakı akvarel və qravüraların arasında akvarel əsərlər – “Vartaşen” (1958), “Köhnə Bakıda” (1959), “Ağac” (1960), ofort əsərlər – “Kitabı olan kişi”, “Qadın portreti”, afişalar – M.Bacıyevin “Duel”, Q.İlkinin “Sənin müəssisələrin” və s. misal göstərmək olar ¹².

Azərbaycanın dünya şöhrəti qazanmış incilərindən biri də əlyazma əsərləridir. Əlyazmalar Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fond və arxivlərində qorunub-saxlanılır, ekspozisiya zallarında nümayiş etdirilir. Burada qorunan əlyazma əsərlər və kitabların daha tez məhvinə səbəb saxlama rejiminin pozulması, nəzarətin zəifləməsi nəticəsində həşərat və mikroorqanizmlərin yayılmasıdır. Hal-hazırda AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunun “Əlyazmaların gigiyenası və bərpası” laboratoriyasında müxtəlif tədqiqat işləri aparılır. “Zərərli növlərə qarşı mübarizə məqsədi ilə xəzinələrin dezinfeksiyası ildə bir neçə dəfə, xüsusilə böcəklərin süfrədən çıxan və yumurta qoyan dövrlərində aparılır. Lazım gələrsə, zədələnmiş və xəstəlikli kitablar bir müddət ayrıca otaqda nəzarət altında saxlanılır. Son illər bərpa olunan, habelə fiziki möhkəmliyə malik əlyazmalar tədricən qovluqlardan çıxarılır. Kitablar bütün tələblərə cavab verə bilən normal rejimdə saxlanılarsa, onların köhnəlməsi, zədələnməsi ehtimalı minimuma enmiş olur” ¹³.

¹²Первая Республиканская выставка художников-реставраторов. Министерство культуры Азербайджанской ССР. Азербайджанский государственный музей искусств им. Р.Мустафаева Каталог. Баку: Коммунист, 1977, 76 с.

¹³ Sadıqov A. Əlyazmalar İnstitutunda kitabların gigiyenası və bərpası // Əlyazmalar İnstitutunun toplusu. Bakı, 2000, s.31.

Qrafika əsərləri digər sənət əsərləri kimi bioloji, fiziki və kimyəvi zədələrə məruz qalırlar. Muzey əşyalarının ən effektiv və təhlükəsiz biozərərlərdən qorunma metodu qabaqlayıcı tədbirlərdəndir. İlk növbədə eksponatların qorunma və sərgilənməsində temperatur-rütubət rejim normativlərinin dəstəklənməsi, əsərlərin qaydalara uyğun yerləşdirilməsi, onların müntəzəm yoxlanılması tələb olunur. Burada fond mühafizlərinə həlledici rol məxsusdur. Belə ki, onlar mühafizə etdikləri və onlara həvalə edilən eksponatlara daha yaxşı bələddirlər. Mühafizlər biozərərlərin və ya bioziyanvericilərin həyat fəaliyyətlərinin birinci əlamətlərini aşkar edə bilirlər və aradan qaldırılması fəaliyyətini başlaya bilirlər. Yaxın zamanlara qədər muzeylərdə həşəratlar və kiflərlə mübarizədə ənənəvi yanaşma metodu: insektisidlər və funqisidlər olan kimyəvi maddələrdən istifadə edilirdi.¹⁴

Kitab bərpasında bərpa və konservasiya prinsiplərinə görə xüsusilə fərqlənən material, kitabın əsasını təşkil edən perqamentdir. Papirus kağızının istifadə edildiyi dövrlərdə – onun qədim olmaqla bərabər – hər yerdə asanlıqla tapıla bilən heyvan dəriləri üzərinə də yazı yazılırdı. Ən çox dana, ceyrən, keçi və qoyun dəriləri istifadə edilmişdi.¹⁵

Perqament əsərlərdə ən çox rast gəlinən mexaniki, kimyəvi və bioloji zədələrdir ki, bunların müxtəlif formaları fəsilə müfəssəl şəkildə araşdırılır.

Tədqiqat zamanı R.Mustafayev adına Azərbaycan Milli İncəsənət muzeyinin arxivindən əldə olunmuş bərpa və konservasiya əməliyyatları icra olunan yüzlərcə kağız əsərlərin bərpa pasportları araşdırılmışdı. Bərpa Mərkəzinin yarandığı gündən bu günə qədər bərpa olunan əsərlərin bərpa pasportları əskiksiz doldurulmuş və bərpa əməliyyatlarının ortaqlar cəhətləri aşkarlanmışdır. Üzərində tədqiqat aparılan əsərlər aşağıdakılardır: Ə.Rzaquluyev “Xalçaçılar” (inv. №1562), K.L.Jak “XV Lyudovik” (inv. №248/3548), Ə.Əzimzadə “Qara qələm cisimləri (inv. №1635/3), E.Şaxtəxtinskaya “Meydanda” (inv. №1309), Ə.Əzimzadə “Hacının qayıdışı” (inv. №1040) və s. əsərləri misal göstərmək mümkündür.

¹⁴ Успенская С.В., Кобякова В.И., Славошевская Л.В. Биологический контроль в музее. С-Пб., 2007, 71 с.

¹⁵ İlden S. Türkiyədə kitab konservasyonu çalışmaları ve bir kağıt restorasyonu laboratuvarı kurma projesi. Yüksek Lisans tezi. İzmir., 2006, 159 s ; Konuklar M. Kağıt eserlerin korunmasında yeni yöntem araştırılması. Doktora tezi. Ankara., 2011, 90 s ; Kathpalia. Y.P. Conservation and restoration of archive materials. Paris.: “Unesco”, 1973, 231 p.

Bərpa Mərkəzində, xüsusilə R.Mustafayev adına Azərbaycan Milli İncəsənət muzeyinin “Qrafika” şöbəsinin qravüra əsərləri bərpa edilir. Bu əsərlər zədələnmə dərəcəsinə görə daha həssas əsərlər hesab olunurlar. Təhrif olma və zədələnmə dərəcələrinə görə fərqli olan bir çox linoqravüra əsərlərin içərisində Maral Rəhmanzadənin "Bizim qızlar" silsiləsindən olan “Kolxozçular” əsəridir (inv. № Г 1960).

Fəsildə əsərin üzərində aparılan vizual, laboratoriya analizlərinin nəticələri, bərpa əməliyyatlarının məzmunu və ardıcılığı, bərpa və konservasiya mərhələləri geniş şərh edilir.

II Fəslin **ikinci yarımfəslində** “Azərbaycanda qrafika əsərlərinin elmi bərpa və konservasiyası sənətinin müasir vəziyyəti” araşdırılır. Qeyd olunur ki, son illərdə kağızların bərpa prosesində avadanlıqlardan geniş istifadə edilməyə başlanılmışdır. Leaf – casting deyə bilinən aparatla tətbiq edilən bərpa prosesi daha çox əsərdəki əksik hissələrin kağız xəmiri ilə doldurulması üçün istifadə edilir. Həmçinin bu əməliyyatda istifadə edilən əsərin mürəkkəbi və rəngləri suda dağılmayan olmalıdır və eyni zamanda əsər suya qarşı müqavimətli olmalıdır ¹⁶.

Bərpaya və ya konservasiyaya ehtiyac duyan hər hansı bir əsərə fərdi yanaşmaq lazımdır, ona qeyri əsərə uyğun əməliyyatın tamamilə eynisi icra oluna bilməz. Əsərə icra olunan hər hansı bir əməliyyat əsərin zədələnmə dərəcəsinə, zədənin növünə, dövrünə və materialına görə daima dəyişir. İki eynicinsli və eyni zədə ilə xəstələnmiş əsərə fərqli müdaxilə üsulu seçilməlidir. Çünki material və zədə növü eyni olmasına baxmayaraq, zədənin ölçüsü və materialın işlənmə texnikasında ən xırda fərqlilik müxtəlif bərpa üsuluna gətirib çıxarır.

AMEA Milli Azərbaycan Tarix Muzeyinin “Bərpa Laboratoriyası”nda kağız əsaslı əsərlərin bərpası və konservasiyası 2005-ci ildən günümüzdə qədər Gülşən Hacıyevanın təşəbbüsü ilə aktiv formada həyata keçirilməkdədir. Hal-hazırda laboratoriyada bu sahə üzrə bir sıra bərpaçılar fondlarda qorunan əlyazmaların, afişaların, arxiv sənədləri və qrafika əsərlərinin bərpa və konservasiyasını xüsusi təchiz olunmuş avadanlıqlarla həyata keçirməkdədir. AMEA Milli Azərbaycan Tarix Muzeyinin “Qrafika” əsərlərinin bərpası üzrə bərpaçı-rəssamlardan Gülşən Hacıyeva və Firuzə Ağayevanın bərpa etdiyi əsərlərdən bir neçəsini tədqiq edərək, bərpa

¹⁶ Barrow W.J. Çeviren Neslihan Uraz. El yazmaları və Belgeler. Bozulmaları və onarımları. İstanbul, 1992, s. 19.

prosesləri araşdırdım. Üzərində tədqiqat aparılan əsərlər aşağıdakılardır: İnv.no: 540/4 (ill. II.48), İnv.no: 540/6 (ill. II.49), İnv.no: 697 (ill. II.50), İnv.no:22 (ill. II.51) və s. nümunə göstərmək olar.

Günümüzdə aktiv fəaliyyət göstərən laboratoriyalardan biri də Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun “Əlyazmaların gigiyenası və bərpa” laboratoriyasında bu gün də aktiv iş prosesi görülür. Xüsusilə kitab və əlyazmaların bərpaı ilə məşğul olan laboratoriya avadanlıq və bərpa əməliyyatlarının tətbiqində böyük irəliləyiş hiss olunur.

Respublikamızda son dövrlərdə açılan bərpa laboratoriyaları içərisində 2013-cü ildə qurulan Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsi nəzdində “Analitik təhlil və araşdırmalar” şöbəsinin “Bərpa laboratoriyası”dır. Laboratoriyada xüsusilə, Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin nəzdində qorunan Qur’ani-Kərimlər, dini əlyazmalar və sənədlər bərpa edilir. Burada bərpa edilən əlyazmaların bərpa və konservasiyasına nəzarət Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun “Əlyazmaların gigiyenası və bərpaı” laboratoriyası tərəfindən aparılır.

Qeyd etmək istərdim ki, təkcə ölkəmizdə deyil, elə Avropanın özündə də xüsusi kolleksiyalara xidmət edən, bərpa təhsili olmayan bir çox insan hələ də bərpa prinsiplərinə və üsullarına zidd olan metodlardan istifadə edirlər. Bəzən rəssamlar da öz əsərlərini bərpa etməyə çalışırlar. Ancaq rəssam bərpaçı deyil. Bir rəssam öz əsərini ancaq “dəyişdirə”, “düzəldə” bilər, amma bərpa edə bilməz. Başqa sözlə desək, rəssamın özü belə əsərinə müəyyən qaydalar daxilində müdaxilə edə bilər. Şüursuzca edilən bütün müdaxilələr sonralar texniki problemlərə və deformasiyalara səbəb ola bilər.

Fəsildə kağız əsaslı əsərlərin bərpa və konservasiyası ilə məşğul “Bərpa laboratoriyaların” bərpa pasportlarında qeyd olunan məlumatlar araşdırılmış, bərpa və konservasiya prinsiplərinin öyrənilməsi nəticəsində belə bir qənaətə gəlmək olar ki, əsərlərin fond və arxivlərdə müəyyən edilmiş lazımi normativlərə uyğun şəkildə qorunmamağı, əsərlərin müxtəlif zədələrin təsirinə məruz qalmasına gətirib çıxarır. Əsərlərə tətbiq olunan bərpa və konservasiya üsulları ilə yanaşı, o əsərlərin qorunduğu muzey ekspozisiyalarında və fondlarda zədələrə qarşı önleyici tədbirlər görülməli, əsərlərin korlanması və sıradan çıxmasının qarşısı alınmalıdır.

Əsərlərin bərpa və konservasiyasının müqayisəli təhlilini apardığımızda gəldiyimiz nəticə bizə imkan verir ki, “Bərpa laboratoriyalarında” tətbiq olunan bərpa və konservasiya üsulları arasında vəhdət müşayiət olunmur və tətbiq edilən fərqli bərpa üsulları əsərlərin sərgilənmə və qorunmasında problemlərə gətirib çıxarır.

Nəticədə tədqiqatın əsas qənaətləri yekunlaşdırılır:

- Azərbaycanda elmi bərpa və konservasiya işinin təşəkkülü, inkişafı və əsas istiqamətlərinin tədqiqi aktual məsələ olaraq bu sənətin rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin ikinci həyat əldə etməsində rolunu müəyyən edir;
- tədqiqat işi bərpaçılıq və konservasiya sahəsində çalışan ölkə mütəxəssislərinin respublikada mövcud olan bərpa laboratoriyaların əsas fəaliyyət istiqamətləri haqda təsəvvür yaradır;
- dissertasiya gətirilən müddəalar elmi, elmi-soraq, dərslik və populyar nəşrlərdə Azərbaycanın elmi bərpa və konservasiya işinin inkişaf tarixi haqda məlumatların sistemləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsinə imkan yarada bilər;
- tədqiqat işi elmi bərpa və konservasiya sahəsində gələcək axtarışların, mənbə və tədqiqatların öyrənilməsində köməkçi vasitə kimi çıxış edə bilər;
- tədqiqat işində əldə olunan nəticələr muzeyşünaslara Azərbaycan incəsənətinin müxtəlif sahələri üzrə aparılan səmərəli elmi bərpaçılıq və konservasiya işinin işıqlandırılması ilə əlaqədar fondlarda əsərlərin qorunmasına və muzey ekspozisiyalarında doğru sərgilənməsinə kömək göstərə bilər.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı tezis və məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Qrafika əsərlərinin məruz qaldığı bioloji zədələr və mühafizə üsulları // Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Lətif Kərimov adına Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyi, Təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət məsələləri, № 1 (13), Bakı, 2014, s.59-69.
2. Azərbaycanda əlyazma əsərlərin bərpa və konservasiyasının tarixi, bərpa prinsipləri // “Elmi əsərlər” Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin toplusu. № 17, Bakı, 2014, s.197-209.
3. Rəngkarlıq əsərlərinin bərpası və konservasiyası sənətinin təşəkkülü // “Mədəniyyət dünyası”, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin toplusu. XXVII, Bakı, 2014, s.89-100.
4. Şəxixanovlar evi”nin divar rəsmlərinin bərpası və konservasiyası // “Sivilizasiya”. Bakı Avrasiya Universiteti, № 8, Bakı, 2014, s.169-186.
5. Kağız əsaslı əsərlərin bərpa üsulları, konservasiyası və mühafizəsi // “Sivilizasiya”. Bakı Avrasiya Universiteti, № 5, Bakı, 2015, s.216-225.
6. Rəngkarlıq əsərlərinin elmi bərpa və konservasiyası prosesində dünya təcrübəsində istifadə olunan analiz üsulları və avadanlıqlar //

“Sivilizasiya”. Bakı Avrasiya Universiteti, № 8, Bakı, 2015, s. 204-211.

7. Azərbaycan”ın İlk Uzman Restoratörü Ferhat Hacıyev (Sanat Faaliyyəti və Ülke Restorasyonu Tarihindeki Yeri) // Türkiye Cumhuriyyəti. Batman Universiteti, Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 3, №1, Batman, 2013. Link: <http://www.yasambilimleridergisi.com/arsiv.php#dergi>. S. 97-117.

8. “Madonna ve Çocuk” tablosunun restorasyonu // Türkiye Cumhuriyyəti. Adıyaman Universiteti, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 2, №6, İstanbul, 2014. Link: <http://www.asosjournal.com/OncekiSayilarDetay.aspx?Sayi=6>. S.133-146.

9. Архитектурные-художественные особенности и реставрация настенной живописи театра «Феномен» // Центр развития научного сотрудничества. Международный научный вестник. Сборник «Новый взгляд», Выпуск № 9, Новосибирск, 2015, с. 7-22. Yrd. Doç.Dr Anar Azizsoy.

10. Реставрация и консервация произведения «Портрет персидского царя Фиридуна» // Центр развития научного сотрудничества. Международный научный вестник. Сборник «Новый взгляд», выпуск № 10, Новосибирск, 2015, с. 17-29.

11. Основные рекомендации по хранению, консервации и реставрации музейных экспонатов // IV Beynəlxalq Avrasiya Arxeologiyası Konfransı. International Congress of Eurasian Archaeology. 1-5 October–2012 | Agsu-Azerbaijan, Bakı, 2015, s. 210-213.

12. Реставрация и консервация произведения народного художника Азербайджана Азима Азимзаде «Возвращение паломника Гаджи» // Центр развития научного сотрудничества. Фундаментальные и прикладные исследования: проблемы и результаты. XV Международная научно-практическая конференция. 10 ноября, Новосибирск, 2014, с. 39-52.

13. Əlyazma əsərlərin bərpa üsulları, konservasiyası və mühafizəsi // II Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu. 20-22 oktyabr, Bakı, 2014, çapdadır.

14. Azərbaycan’ın Halk rəssamı Maral Rehmanzadənin “Kolhozçılar” əsərinin restorasyon və konservasyon əşamaları // Nahçıvan və Doğu Anadolu Abideleri Uluslararası Sempozyumu.11-12 Mayıs, Naxçıvan, 2015, çapdadır.

ПРОБЛЕМЫ НАУЧНОЙ РЕСТАВРАЦИИ И КОНСЕРВАЦИИ ЖИВОПИСНЫХ И ГРАФИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Р Е З Ю М Е

Диссертация посвящена исследованию проблемы научной реставрации и консервации живописных и графических произведений в Азербайджане.

Диссертация состоит из введения, двух глав, четырех подглав, заключения и библиографического аппарата. Во введении обосновывается актуальность темы, определяется степень исследованности проблемы, цель и задачи, излагается научная новизна, характеризуются основные источники, хронологические рамки и практическая значимость работы.

В I главе «Проблемы научной реставрации и консервации живописных произведений в Азербайджане» исследуется становление и современное состояние научной реставрации и искусства консервации азербайджанских произведений живописи. Рассматриваются итоги визуальных, лабораторных анализов, содержание и последовательность реставрационных работ и проблемы консервации живописных произведений. Выявлены причины, замедляющие процесс развития в области реставрации и консервации произведений живописи.

Во II главе «Проблемы научной реставрации и консервации графических произведений в Азербайджане» исследуется становление и современное состояние научной реставрации и искусства консервации азербайджанских произведений графики. Выявляются способы реставрации и консервации графических произведений, проведен сравнительный анализ использования этих методов в мировой практике. В результате изучения истории и настоящего состояния дел в области реставрации и консервации графических произведений выявлены причины, тормозящие процесс развития в этой области.

В Заключении обобщаются основные выводы исследования:

- Актуальная задача формирования консервационного и реставрационного дела, дающего вторую жизнь живописным и графическим произведениям искусства; рассматривается вопрос развития и становления этого искусства в Азербайджане;

- Диссертационная работа дает обширную информацию ведущих специалистов в области реставрации Азербайджанской Республики; практически раскрывает как направления в работе реставратора, так и творческие процессы, которые применяются в реставрационных лабораториях;

- В диссертации приводятся наглядные примеры, опубликованные в научных публикациях конкретные нормы и принципы; демонстрируется большое количество примеров из истории реставрационного и консервативного дела;

- Диссертация может служить прекрасным примером пособия, содержащего научную информацию о реставрации и консервации произведений искусства, и может являться источником ценных теоретических и практических знаний для будущих поколений исследователей;

- Результаты, полученные во время приведенных исследований, позволяют представить музейным работникам Азербайджана информацию о реставрационно-консервационных работах, проведенных диссертантом по многим направлениям, особенно важным является освещение процесса наилучшего экспонирования музейных артефактов.

**PROBLEMS OF SCIENTIFIC RESTORATION AND
CONSERVATION OF PAINTINGS AND DRAWINGS IN
AZERBAIJAN**

S U M M A R Y

Dissertation is devoted to the exploration of the scientific problems of restoration and conservation of paintings and graphic works in Azerbaijan.

The thesis consists of an introduction, two chapters, four subchapters, conclusions and bibliographic apparatus. In the introduction substantiates the actuality of the theme, is determined the degree of the research problem, the purpose and objectives, describes the scientific novelty, are characterized the main sources, the chronological framework and the practical significance of the work.

Chapter I "The problems of scientific restoration and conservation of paintings in Azerbaijan" are investigated the becoming and modern condition of scientific restoration and conservation of the paintings of Azerbaijan art. The results of the visual and laboratory tests, the content and consistency of the restoration works and the problems of conservation of paintings are considered. Were identified the causes that retarding the process of development in the field of restoration and conservation of art works.

Chapter II "The problems of scientific restoration and conservation of graphic works in Azerbaijan" are investigated the becoming and modern condition of scientific restoration and conservation of the graphic works of Azerbaijan art. The ways of restoration and conservation of graphic works are revealed and carried out a comparative analysis of the use of these methods in the world's practice. As a result of the study of history and the current state of affairs in the field of restoration and conservation of the graphic works are identified the causes, that is retarding the process of development in this area.

In the Conclusion summarizes the main conclusions of the study:

- The actual task of forming of the conservative and restoration work, giving a second life to paintings and graphic works of art; addresses the issue of development and formation of this art in Azerbaijan;

- The dissertation work gives extensive information of the leading experts in the field of restoration of Azerbaijan Republic; practically discloses both the direction in the work of the restorer, and the creative processes, that are applied in the restoration laboratories;

- In the dissertation provides illustrative example of published the specific norms and principles in scientific publications; demonstrates a large number of examples from the history of the restoration and conservative affairs;

- The dissertation can serve as a perfect example of the allowance that contains the scientific information about restoration and conservation of art works, and can be a source of the valuable theoretical and practical knowledge for future generations of researchers;

- The results obtained during the conducted investigation, allows to represent information to the museologists of Azerbaijan about the work of restoration and conservation conducted by in many directions of art, that illuminate the process of the best exhibiting of museum things.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ**

На правах рукописи

РАКСАНА РАМИЗ ГЫЗЫ ГАСАНОВА

**ПРОБЛЕМЫ НАУЧНОЙ РЕСТАВРАЦИИ И КОНСЕРВАЦИИ
ЖИВОПИСНЫХ И ГРАФИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

Специальность: 6203.01 – «Теория, анализ и критика искусства»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по искусствоведению

БАКУ – 2016